

ІСТОРІЯ ВОЛИНИ

УДК 328.1/.3(477.82-25)(091)"1919/1939"

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.01>

ЛУЦЬКА МІСЬКА РАДА У 1919–1939 РР.: ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Малеончук Галина,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-5078-4622*

Качковська Леся,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-3206-1580*

У статті висвітлюється процес формування та регламентація роботи міської ради Луцька у міжвоєнний період (1919–1939 рр.).

Досліджено передумови становлення системи міського самоврядування польського зразка на Волині.

Проаналізовано нормативно-правові засади формування складу та функціональні обов'язки депутатів Луцької міської ради, зокрема згідно з розпорядженням Генерального комісара східних земель «Про тимчасове міське положення» (1919 р.), розпорядженням Генерального комісара східних земель «Про міську постанову» (1919 р.), а також постановою Ради Міністрів Другої Речі Посполитої «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» (1933 р.).

Вибори складу міської ради відбувались за пропорційною системою у 1927, 1931, 1934 та 1939 рр. До 1927 р. функції міської ради виконував суспільно-господарський комітет. Серед депутатів ради більшість були євреями та поляками, по одному чи двом представникам інших етнічних груп. Члени міської ради належали до різних соціальних та професійних прошарків: вони працювали у сфері державного управління, торгівлі, банківської справи, були ремісниками, лікарями, адвокатами, журналістами, інженерами, вчителями, священниками.

До повноважень міської ради входили питання затвердження засад управління всіма закладами та інституціями, які знаходилися в міській власності; придбання та розбудови нерухомості, збільшення майна міста, прийняття на користь громади дарувань, отримання позик; ухвалення міського бюджету; встановлення на користь міста податків, інших надходжень та натуральних повинностей; представлення урядові висновків щодо впровадження на користь міста промислових монополій і ввізних оплат; встановлення міських посад та ухвалення штату магістрату; встановлення тарифу для міських перевізників; ухвалення цін на товари першої необхідності; надання почесного міського громадянства; питання у справі зміни кордонів міста, затвердження плану його забудови; ухвалення статутів для власного функціонування та діяльності комісії магістрату; визначення складу магістрату. Упродовж перебування Луцька у складі Польської Республіки компетенція міської ради звужувалась, а натомість розширювалося коло повноважень контролюючої влади.

Ключові слова: міське самоврядування, міська рада, Луцьк, міжвоєнний період, вибори.

Maleonchuk Halyna, Kachkovska Lesya. Lutsk City Council in 1919–1939: formation and organization of activities

The article deals with the process of forming and regulating the work of the Lutsk City Council in the interwar period (1919–1939).

The prerequisites for the establishment of a Polish-style city self-government system in Volyn were studied.

The regulatory and legal principles of the formation of the composition and functional duties of Lutsk City Council deputies were analysed, in particular, according to the order of the General Commissar of the Eastern Lands “On Temporary City Regulations” (1919), the order of the General Commissar of the Eastern Lands “On the City Resolution” (1919), as well as the resolutions of the Council of Ministers of the Second Polish Republic “On Partial Changes in the System of Territorial Self-Government” (1933).

The city council elections were held according to the proportional system in 1927, 1931, 1934, and 1939. Until 1927, the socio-economic committee performed the functions of the city council. The majority of council members were Jews and Poles, with one or two representatives of other ethnic groups each. The members of the city council belonged to

different social and professional strata: they worked in the field of public administration, trade, and banking, and were craftsmen, doctors, lawyers, journalists, engineers, teachers, and priests.

The authority of the city council included the issues of approving the principles of management of all establishments and institutions that were owned by the city; acquisition and development of the real estate, an increase of city property, acceptance of donations for the benefit of the community, obtaining loans; adoption of the city budget; establishment of taxes, other revenues and in-kind duties in favour of the city; submission of conclusions to the government regarding the implementation of industrial monopolies and import fees for the benefit of the city; establishment of city positions and approval of the staff of the magistrate; setting the tariff for city carriers; approval of prices for essential goods; granting of honorary city citizenship; issues related to changing city boundaries, approving its development plan; adoption of statutes for their functioning and activities of magistrate's commissions; determining the composition of the magistrate.

During Lutsk's stay as a part of the Second Polish Republic, the competence of the city council narrowed, and instead, the range of powers of the controlling authority expanded.

Key words: *city self-government, city council, Lutsk, interwar period, elections.*

Міжвоєнний період в історії Волині позначений її перебуванням у складі Другої Речі Посполитої. Адміністративна система та органи влади на Волині упродовж 1919–1920 рр. часто змінювалися, що зумовлювалося невизначеністю кодонів та активними військовими діями на її території. Із травня 1919 р. у Луцьку розпочалось становлення польських органів влади, оскільки до міста вступили частини військ 24-го піхотного полку під командуванням Ю. Карніцького [2; 3; 18]. Спочатку місто адміністративно підпорядковувалось створеному в лютому 1919 р. спеціальному адміністративному округу Цивільного управління східних земель, яке очолював генеральний комісар [17, с. 169]. До його повноважень належало прийняття тимчасових розпоряджень в усіх сферах цивільного життя, окрім військової [24]. 7 червня 1919 р. було створено Управління волинських повітів із центром у Ковелі, якому підпорядковувалися Володимирський, Ковельський та Луцький повіти [30]. Натомість 9 вересня 1919 р. утворився Волинський округ, адміністративні впливи якого поширюються, окрім Володимирського, Ковельського та Луцького, ще й на Дубенський, Рівненський, Кременецький, Острозький, Заславський та Звягельський повіти [31]. Адміністративним центром округу спочатку було визначено Ковель, а з 24 листопада – Луцьк [23].

17 січня 1920 р. зі структури Цивільного управління східних земель виокремлюється Цивільне управління східних земель та Подільського фронту на чолі з комісаром [26]. Довершенням цивільної системи польської влади на Волині, згідно з наказом Ю. Пілсудського від 29 травня 1920 р., стала передача волинських повітів у підпорядкування цивільної влади Польської Республіки [27], оскільки до того ці території контролювала військова влада [17, с. 169].

9 вересня 1920 р. замість ліквідованих Цивільного управління східних земель і Подільського фронту створюється Управління прифронтових та етапних територій [25], яке поширювало свій адміністративний вплив на три округи: Волинський, Поліський та Новогрудський. Очолювали округи начальники, що підпорядковувалися безпосередньо Управлінню прифронтових та етапних територій. Така система адміністрування проіснувала до лютого 1921 р. [17, с. 181]. Процес адміністративного становлення польської влади був довершений постановою Ради міністрів Другої Речі Посполитої від 4 лютого 1921 р., відповідно до якої було створено Волинське воєводство з центром у Луцьку [29].

Становлення польської адміністрації на Волині супроводжувалося внесенням змін у систему міської влади та самоврядування. Спочатку вона організовувалась відповідно до розпорядження Генерального комісара східних земель від 27 червня 1919 р. «Про тимчасове міське положення». Цей документ повторював основні положення «Декрету про міське самоврядування», прийнятий Начальником держави Ю. Пілсудським 4 лютого 1919 р. [15].

Луцька міська рада відповідно до чисельності населення міста мала складатись із 24 радних (депутатів). Чинне виборче право до тимчасових міських рад мали всі мешканці міста, яким виповнилося 21 рік та які проживали в ньому не менше 10 місяців. Не мали виборчого права представники органів наглядової влади, тобто місцеві комісари округу, повіту чи міста, урядовці нижчих рангів, та військові, що перебували на службі. Бути вибраними до міської ради могли особи, не залежно від статі, які мали чинне виборче право і могли ним користуватись, досягнули 25-річного віку та уміли читати й писати будь-якою мовою. Голосування здійснювалося на засадах рівності, таємності та пропорційності до виборчих норм. Тимчасові міські ради, вибрані таким чином, мали діяти до 1 липня 1922 р. Регулювання виборів до тимчасових міських рад здійснювалося розпорядженнями Генерального комісара [16].

14 серпня 1919 р. було видано розпорядження Генерального комісара східних земель «Про міську постанову» [20]. Відповідно до його положень до складу міської ради входили радні та члени магістрату. Кількість радних визначалася пропорційно до чисельності міських жителів. Оскільки Луцьк

1919 р. входив до категорії міст з кількістю жителів від 5 до 25 000 осіб, то до міської ради входило 24 радних. Зі збільшенням чисельності населення до 24 радних додавали ще по одному від кожних 2 000 осіб більше від 25 000 мешканців міста [20]. Так, у Луцьку в 1929 р. склад міської ради налічував 31 особу [8, арк. 10].

Радні вибирались на три роки. Якщо радний вступав у правові комерційні відносини із міською гміною (міська гміна – територіальна одиниця самоврядування, що виступала як публічно-правова особа) як підприємець чи постачальник, на час виконання взятих на себе комерційних зобов'язань свої функції в міській раді він виконувати не міг. Радний, який протягом 5 місяців був відсутнім на засіданнях без поважних причин, втрачав свій мандат. Він також не міг обіймати оплачуваної міської посади. Якщо міський посадовець вибирався до ради, то на час каденції він мав відмовитись від своєї посади [20].

До 1927 р. функції міської ради виконував суспільно-господарський комітет. Він був створений 1921 р. До його складу увійшло 18 осіб: Е. Мартинович, Ф. Мілашевський, І. Балінський, Я. Перетьякович, В. Барановський, М. Суринова, А. Юстовський, І. Власовський, П. Бичковський, А. Редко, Е. Павлюк, Б. Кіт, Ф. Свобода, А. Яхр, Х. Вейц, Г. Вейрейцехова, М. Глікліх, Ю. Ингберг. Цей склад був затверджений воєводою. У 1922 р. до нового складу комітету увійшло 16 осіб, з них: 8 поляків, 4 єврея, 3 українця та 1 чех. Міський господарський комітет складався з представників національних меншин, власників нерухомості, торгових організацій, ремісників, промисловців та кооперативів, лікарів, адвокатів [12].

Вибори до міської ради Луцька відбувались впродовж міжвоєнного періоду чотири рази. У зв'язку з тим, що більшість населення Луцька становили євреї, то і у складі міської ради їхня чисельність переважала. У виборах до міської ради 1927 р. євреї отримали 20 мандатів із 27 можливих [6, арк. 7]. Зауважимо, що їхня кількість у міській раді Луцька в наступні роки зменшувалася, що пояснюється впливом польської влади на громадське життя та місцеве самоврядування міста. На жаль, українці в управлінні містом не мали чисельного представництва (таблиця 1).

Таблиця 1

Національний склад радних у міській раді Луцька в 1927–1939 рр. [1; 5, арк. 57; 6, арк. 7, 21].

№ з/п	Рік виборів	Кількість депутатів відповідно до національності				
		поляки	євреї	українці	росіяни	чехи
1	1927	6	20	0	1	0
2	1931	10	14	2	1	0
3	1934	17	12	1	1	0
4	1939	16	13	0	0	2

У 1931 р. під час виборів до Луцької міської ради проголосувало 9 850 осіб із 15 241 виборців. Виборчих списків було дев'ять. До складу ради пройшли 13 осіб із Громадянського господарського об'єднання; один із Єврейського господарського блоку; два зі Списку кандидатів Польського загальноєврейського робітничого союзу у Литві, Польщі і Росії (Бунд); дев'ять із Об'єданого списку Ельяша Бромберга; один із Ремісничого об'єднання євреїв; один зі списку сіоністів. До обрання до складу міської ради вісім із них працювали у сфері державного управління, п'ять у сфері торгівлі, чотири були ремісниками, двоє – лікарями, двоє – адвокатами, двоє – журналістами, а також по одному інженеру, вчителю, священнику та один директор банку [7, арк. 31–33].

До головної виборчої комісії були звернення кандидатів до міської ради про визнання результатів голосування недійсними. Зокрема, від представника Польського загальноєврейського робітничого союзу у Литві, Польщі і Росії Мойші Скопа щодо порушень виборів 1931 р. до міської ради, де він вказує на порушення під час голосування в окрузі дев'ять. За результатами виборів було виявлено на 100 бюлетенів більше, ніж передбачених списками виборців. В окрузі десять не всі змогли віддати свій голос, оскільки приміщення не відповідало встановленим для цього вимогам. Це він аргументував і тим, що кількість виборців становила 1 853 особи, для здійснення голосування на кожну людину потрібно було б три чи чотири хвилини, тому фізично не всі могли проголосувати до дев'ятої вечора. Ці обставини, на думку Мойші Скопа, могли змінити результат виборів [7, арк. 23].

На виборах до міської ради Луцька у 1934 р. перемогу здобули представники двох політичних сил, зокрема Громадсько-господарчого виборчого блоку та Єврейського об'єднання [5, арк. 73].

Останні вибори до міських рад відбулись у Луцьку, Рівному, Ковелі, Володимирі, Кременці, Дубні 21 травня, у всіх інших містах воєводства – 6 травня 1939 р. Проходили вони під гаслом розбудови міст, поліпшення їхнього санітарного стану, проведення інвестицій з метою піднесення їхнього

господарства, але основним було позбавлення організму самоврядування будь-якого політичного характеру. Що і підтверджувала газета «Волинське слово» напередодні проведення виборів: «Політичні моменти, що переважали в діяльності громадсько-господарчих комітетів і перших виборних міських рад... поступово зникають, натомість економічні моменти поволі переважають всі інші» [13, с. 209].

Міська рада була представницьким органом міської гміни. До компетенції міської ради входили такі питання, як: затвердження засад управління всіма закладами чи інституціями, які перебували в її управлінні; надбання та розбудова нерухомості, збільшення майна гміни, прийняття на користь громади дарувань, отримання позик; ухвалення міського бюджету; встановлення на користь гміни податків, інших надходжень та натуральних повинностей; представлення урядові висновків щодо впровадження на користь міста промислових монополій і ввізних оплат; встановлення міських посад та ухвалення штату магістрату; встановлення тарифу для міських перевізників; ухвалення цін на предмети першої необхідності; надання почесного міського громадянства; питання у справі зміни кордонів міської гміни, затвердження плану її забудови; ухвалення статутів для власного функціонування та діяльності комісії магістрату; визначення складу магістрату [20].

На засіданнях міської ради головував бурмістр (очільник магістрату) чи його заступник, однак у випадку розгляду скарг на магістрат чи його працівників головував спеціально вибраний радний. Засідання відбувалось не менш як раз на місяць, за винятком періоду літнього відпочинку. Засідання міської ради були відкритими. Окрім випадків, коли розглядалися питання бюджету, більшістю голосів рада могла ухвалити рішення про закриті засідання.

Для правомірності рішень, ухвалених міською радою, необхідна була присутність щонайменше половини радних. Кожне засідання фіксувалося у протоколі. Міська рада зобов'язувалася протягом трьох днів оприлюднювати свої рішення (окрім таємних засідань) та 10 днів передавати до його наглядових владних структур. Обов'язкового затвердження наглядовою владою потребували питання, які стосувалися матеріальних цінностей гміни, міського бюджету, податків та повинностей, встановлення тарифів на міський транспорт та цін на товари першої необхідності. Наглядова влада затверджувала рішення міської ради протягом двох тижнів або ж відхиляла їх. Самостійно міська рада вирішувала питання організації діяльності комунальних підприємств, призначення на посади міських службовців та визначення кола їхніх обов'язків, надання статусу почесного громадянина міста [20]. Копії протоколів засідань міської ради відсилались до Об'єднання польських міст [8, арк. 208] та Волинського воєводського управління [8, арк. 209].

Міська рада на першому організаційному засіданні вибирала склад магістрату. Засідання скликалося бурмістром, що до того часу обіймав цю посаду у визначені наглядовою владою терміни. До виборчої комісії входили бурмістр, наймолодший та найстарший з радних. Вибори президії затверджувалися на голосуванні міської ради більшістю голосів [20]. Так, на засіданні Луцької міської ради від 18 лютого 1929 р. затверджено на посаду бурмістра Луцька Мечислава Галушинського. За нього з 22 присутніх таємним голосуванням віддали свої голоси 18 членів міської ради, четверо – утримались. На засіданні окремо було заслухано декларацію 11 радних з числа юдейської громади, що озвучили прихильність до вибраної особи [8, арк. 37]. Якщо у разі першого голосування ніхто не отримував більшості голосів, проводилося повторне голосування, якщо ж і воно не визначало президії магістрату, тоді голосували за двох кандидатів, що отримали під час попередніх голосувань найбільше голосів.

Результати виборів президії магістрату затверджувалися наглядовою владою. У разі їх відхилення організовувались нові вибори. Якщо радні не подавали на затвердження наглядової влади відповідних кандидатур, призначалася тимчасова президія, яка виконувала свої обов'язки до того часу, поки радні не виберуть нових кандидатів. У разі, коли міська рада не могла сформувати президію упродовж визначеного терміну, склад президії магістрату призначався наглядовою владою терміном на один рік [20]. Так, у жовтні 1931 р. у зв'язку з тим, що міська рада не змогла вибрати заступника бурмістра його на один рік призначив воєвода. Ним став Кароль Буховський [22]. З кінця листопада 1936 р. після відставки бурмістра Луцька Мечислава Венжика указом воєводи на його посаду призначено Францішека Лаургера [11, арк. 195]. Під час голосування за лавників використовувалася пропорційна система на основі списку кандидатів, підписаного не менш як 1/8 загальної кількості радних [32].

Важливим нормативним актом у розвитку місцевого управління стала постанова Ради Міністрів Другої Речі Посполитої «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» від 23 березня 1933 р. [19]. Відповідно до неї самоврядування стало допоміжною інституцією у здійсненні політики державної влади [14]. У містах розпорядчим органом визнавалася міська рада, а виконавчим – міське управління, яке до того часу носило назву магістрат. Здійснювався поділ на професійних та непрофесійних учасників самоврядування. Зміни, зокрема, стосувалися збільшення чисельності радних.

У Луцьку кількість обранців до міської ради збільшилася до 32 осіб. Окрім того, продовжилась каденція депутатів міської ради до 5 років. Вони вибирались по виборчих округах поіменно за пропорційною системою. Виборець мав таку кількість голосів, скільки було передбачено мандатів для його округу [13, с. 208].

До сфери діяльності міської ради входили вибори членів міського управління та спеціальних комісій, ухвалення правил проведення засідань ради, встановлення кількості міських службовців та їхньої заробітної плати, ухвалення статуту для їхньої роботи; ухвалення рішень щодо міської нерухомості; розгляд питань про позики для міста; встановлення тарифу на комунальні послуги; зміна назв вулиць та площ міста, подання пропозицій щодо зміни його кордонів [19].

Постанова розширювала коло повноважень контролюючої влади над органами самоврядування, яка затверджувала вибори президента міста, завіряла рішення міської ради та магістрату, мала право розформувати як міську раду, так і міське управління. В Луцьку такі функції виконував воєвода. Він вирішував питання, які не входили до компетенції міської ради та магістрату [19]. Робота міської ради перевірялась спеціально призначеними особами. У 1933 р. міська рада складалась з 27 депутатів, яка, за словами Анатолія Соколовського, інспектора Волинського воєводського управління, за час своєї діяльності не проявила ініціативи у вирішенні проблем міста, і фактично її роль звелась до затвердження рішень магістрату [4, арк. 2]. Міська рада делегувала одного представника до Воєводської ради. У 1931 р. ним став Келман Фринберг, за якого проголосували 16 з 24 присутніх радних [9, арк. 45; 28].

У своїй діяльності Луцька міська рада керувалась Регламентом зборів, що затверджувався на її першому засіданні. Зокрема, у ньому було вміщено інформацію щодо конституційних засад діяльності міської ради. Визначалося, що членами міської ради є радні і члени міського управління (президент міста, віце-президент, лавники). Каденція ради розпочиналась із її першого засідання. Засідання зобов'язувався скликати президент міста не менше разу на місяць. Рада не могла приймати рішення, які попередньо не були узгоджені із магістратом. До компетентностей ради належала можливість формувати постійні: ревізійну, фінансову, правничу, технічну, санітарну, громадської опіки і шкільну. До Регламенту зборів додавались зразки оформлення протоколів, роз'яснення щодо складання бюджету, інструкція з ведення листування та кореспонденції, архівування справ міської ради [10, арк. 1–16].

Підсумовуючи, зазначимо, що у Луцьку в міжвоєнний період існували такі форми міського самоврядування, як суспільно-господарський комітет (1921–1927 рр.) та міська рада (1927–1939 рр.). Вибори до міської ради відбувались чотири рази за пропорційною виборчою системою. Зі збільшенням кількості жителів міста збільшувалась і чисельність депутатів. За своїм складом Луцька міська рада була багатонаціональною та з широким колом представників із різних сфер діяльності. Відзначимо, що впродовж 1920–1930-х рр. спостерігалось збільшення присутності поляків у міській раді. Робота міської ради регламентувалась нормативно-правовими актами Польської Республіки, а також затвердженими регламентами.

Література:

1. Волинське слово. 1939. № 14. С. 4.
2. Дем'янюк О. Луцьк та округа в добу військово-політичного протистояння (1914–1921 рр.). *Літопис Волині*. 2011. Ч. 10. С. 42.
3. Дем'янюк О.І. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. С. 245.
4. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 6. Спр.1110. 199 арк.
5. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2714. 79 арк.
6. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4887. 12 арк.
7. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 10. Спр.25. Арк. 23–33.
8. Державний архів Волинської області. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 385. 418 арк.
9. Державний архів Волинської області. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 478. 380 арк.
10. Державний архів Волинської області. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 625. 22 арк.
11. Державний архів Волинської області. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 687. 94 арк.
12. Державний архів Волинської області. Ф. 158. Оп. 5. Спр.92. Арк. 49.
13. Мартинюк Я. Органи міського і територіального самоврядування на Волині (1919–1939 рр.). *Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. 2007. № 1. С. 204–211.
14. Babiak J., Ptak A. Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej. *Władza lokalna w procesie transformacji systemowej*. Kalisz–Poznan : WNPiD UAM, 2010. S. 23– 36.
15. Dekret o samorządzie miejskim. 4 lutego 1919 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1919. № 13. Poz. 140. S. 161–171.
16. Do tymczasowych rad miejskich. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich od 25 czerwca 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 7. Poz. 44. S. 42–43.
17. Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołyńia i Frontu Podolskiego (1919–1921). *Ukrainica Polonica*. 2004. № 1. S. 169–185.

18. Łuck w świetle cyfr i faktów na rok 1926. Luck, 1925. S. 5.
19. O częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. № 35. Poz. 294. S. 693–723.
20. O ustawie miejskiej. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich od 14 sierpnia 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 12. Poz. 99. S. 125–132.
21. *Przegląd Wołyński*. 1929. № 52. S. 3.
22. *Przegląd Wołyński*. 1931. № 40. S. 3.
23. Przeniesienie siedziby Urzędu Okręgowego Wołyńskiego. 24 listopada 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 35. Poz. 407. S. 317.
24. Rozkaz Naczelnego Wodza W. P. dotyczący organizacji zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez wojska polskie. 12 maja 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 3. Poz. 15. S. 11.
25. Rozkaz Naczelnego Wodza W. P. z dnia 9-go września 1920 r. o zniesieniu Urzędu Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich oraz Urzędu Naczelnego Komisarza Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. *Dziennik Urzędowy Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych*. 1920. № 1. Poz. 1. S. 1.
26. Rozkaz Naczelnego Wodza Wojsk Polskich w przedmiocie utworzenia Komisarjatu Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. 17 stycznia 1920 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1920. № 6. Poz. 79. S. 77–78.
27. Rozkaz Naczelnego Wodza Wojsk Polskich w sprawie wyłączenia powiatów Włoszimerskiego, Kowelskiego, Łuckiego, Dubińskiego, Rowińskiego, oraz części powiatów Ostrońskiego i Kamienieckiego z Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego i przekazania zarządu tych powiatów Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej. 29 maja 1920 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1920. № 42. Poz. 1058. S. 346.
28. Skibiński A. Ustrojowa pozycja urzędu wojewody w Polsce. *Studia Lubuskie: prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie*. 2007. № 3. 75–102.
29. Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminarjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1921. № 93. Poz. 16. S. 216–217.
30. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wilńskiego, Brzeskiego, oraz Zarządu powiatów wołyńskich. 7 czerwca 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 5. Poz. 41. S. 11.
31. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Wołyńskiego. 9 września 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 17. Poz. 153. S. 161.
32. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, zawierające regulamin wyborczy, wydany na podstawie art. 41 rozporządzenia o ustawie miejskiej z dnia 14 sierpnia 1919 r. 14 sierpnia 1919 r. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. 1919. № 12. Poz. 100. S. 132–134.